

Dokumentace a prezentace venkovského stavitelství v ČR: historický vývoj a současné možnosti a limity¹

JÍŘÍ WOITSCH – KATEŘINA SEDLICKÁ – DANA MOTYČKOVÁ

ABSTRACT: Documentation and presentation of vernacular architecture in the Czech Republic: Historical overview and possibilities and limits of contemporary approaches

The study presents an analysis of the basic trends in the documentation and presentation of vernacular (peasant, rural) architecture in the Czech Republic over the past 150 years. Based on this analysis, four basic stages of documentation of vernacular architecture were identified. They differ primarily in the institutional background and the degree of professionalisation of the activities carried out, the theoretical-methodological and epistemological conceptualisation of rural architecture in the fields of art history on the one hand and ethnology on the other, the degree of systematicity and spatial complexity of research and documentation, and finally its objectives (documentation carried out solely for the purpose of scientific research vs. documentation aimed also at popularisation and presentation of results to the public). The developmental stages of documentation and presentation of vernacular architecture are: (a) Stage of haphazard lay and expert documentation with presentation objectives (2nd half of the 19th century to the beginning of the 20th century); (b) Stage of haphazard mainly expert/scientific documentation without presentation objectives (beginning of the 20th century to the 1950s). (c) Stage of systematic professional/scientific documentation without presentation objectives (1950s to 1990s); (d) Stage of haphazard and systematic professional/scientific documentation with presentation objectives and use of new technological possibilities (1990s to present). Using the specific example of the VISKALIA project (Virtual Open Air Museum), the article also points out the possibilities and limits of contemporary documentation and presentation of rural architecture offered to ethnology and ethnology-oriented museology and related fields by contemporary trends in the so-called digital humanities and heritage science.

KEY WORDS: Vernacular Architecture – Documentation – Presentation – Digital Humanities – History of Ethnology and Museology – Heritage Practices

CONTACTS: PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., PhDr. Kateřina Sedlická, PhDr. Dana Motyčková, CSc., Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; e-mail: woitsch@eu.cas.cz; sedlicka@eu.cas.cz; motyckova@eu.cas.cz

Úvod

Venkovské stavitelství (též lidové/tradiční stavitelství či architektura)² bylo vždy důležitým předmětem badatelského zájmu etnologie (etnografie, národopisu) od samotných vědec-

1 Příspěvek je výstupem projektu „VISKALIA – Virtuální skansen lidové architektury“ podpořeného Ministerstvem kultury ČR v programu NAK III na léta 2020–2022, identifikační kód projektu DG20P02OVV003.

2 K problematice (nejednoznačné, často sporné a nesjednocené) oborové terminologie viz Václav FROLEC – Josef VAŘEKA, *Lidová architektura. Encyklopedie*, Praha 1983; Richard JEŘÁBEK, *Lidová architektura nebo lidové stavitelství?*; in: *Lidové stavitelstvo v Karpatskej oblasti*, Bratislava 1974, s. 23–37; Alena DUNAJOVÁ, *Lidová architektura nebo lidové stavitelství? Příspěvek k terminologické diskusi*, *Národopisná revue* 17, 2007, s. 162–165. Z praktických důvodů používáme všechny uvedené termíny v dalším textu jako synonyma i když jsme si vědomi možných významových rozdílů jednotlivých termínů.

kých počátků tohoto oboru v 19. století. O venkovskou architekturu se ale s většími či menšími úspěchy a v různých teoretických rámcích zajímali i specialisté z řady dalších specializací, především architektury, památkové péče, dějin umění a muzejnictví. Jednotlivé obory při zpracovávání problematiky tradičního stavitelství přinesly obrovské množství významných prací (od lokálních/regionálních sond po texty s celostátním i širším záběrem) týkajících se jak typologie staveb, stavebních technologií a technik, tak problematiky bydlení, hospodaření a žité každodennosti v tzv. stavěném prostředí. Při interpretaci a syntetických pojednáních o lidovém stavitelství se jednotliví autoři a autorské kolektivy věnovaly i zasazení stavební kultury tradiční vesnice v České republice, resp. Československu do širších regionálních a nadregionálních kontextů, aspektům dlouhodobého vývoje a kontinuity lidového stavitelství a v neposlední řadě zhodnocení významu stavěného prostředí pro lidovou kulturu jako celek, včetně souvisejících otázek utváření kulturní krajiny a pamětových a identitárních vztahů k ní.

Pro vznik všech dílčích i syntetických prací o lidovém stavitelství bylo klíčové shromáždění potřebného dokumentačního, či obecně řečeno empirického materiálu (kromě studia archivních podkladů většinou v podobě terénní dokumentace staveb in situ, v případě etnografického výzkumu vč. dlouhodobých terénních výzkumů a zúčastněného pozorování každodenního života na venkově).³

V určitých fázích vývoje odborného zájmu o venkovské stavitelství (viz dále) i v kontextu individuálních cílů a zájmů jednotlivých badatelů a institucí s vědeckým studiem a dokumentací stavební kultury venkova neodmyslitelně souvisí i prezentace lidové architektury odborné i laické veřejnosti. Byl to přitom právě fenomenální úspěch pozdně obrozeneckých výstavních podniků, tedy expozice České chalupy na Zemské jubilejní výstavě v roce 1891 a následně Národopisné výstavy československé v roce 1895, který zásadním způsobem přispěl nejen k rozvoji studia a dokumentace lidového stavitelství, ale i k ustavení národopisu jako vědecké disciplíny.⁴ „Chalupy“, tedy lidová architektura, se pak na celá další desetiletí staly pro laickou veřejnost (spolu s lidovým oděvem a folklorem) jedním z ikonických symbolů toho, čím se národopis/etnologie vlastně zabývá. Způsoby prezentace lidové architektury veřejnosti, aniž si to do důsledků uvědomujeme a aniž to dokážeme výrazněji ovlivnit, tak stojí i dnes v samotných základech společenské objednávky vztahované k etnologii jako vědě. V tomto kontextu je tedy potřebné popsat a vysvětlit, jaké základní formy a cíle měly dřívější dokumentační a na ně navázané prezentační etnologické (a oborově příbuzné či „konkurenční“) aktivity vztahované k lidovému stavitelství a jaké důsledky to mj.

3 Historii etnografické a další dokumentace lidového stavitelství, jednotlivým významným osobnostem, sbírkám atd. se u nás v minulosti věnovali – zejména v řadě dílčích drobných studií – zejm. Lubomír Procházka, Roman Tykal, Kateřina Sedlická s Danou Motyčkovou i řada dalších badatelů. Srov. zejm. Lubomír PROCHÁZKA, Lidová architektura ve světle dobové dokumentace (od 80. let 19. století do současnosti), *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica*, Praha, 1997, s. 81–93. Stav výzkumu lidového stavitelství u nás přehledně shrnují Roman MALACH – Miroslav VÁLKA (eds.), *Vesnická stavební kultura*, Brno 2014.

4 Čeněk ZIBRT, Česká chalupa; in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné výstavě v Praze 1891*, svazek III, Praha 1895, s. 631–643; Irena ŠTĚPÁNOVÁ, „Česká chalupa“, lidé a dokumenty roku 1891, *Acta Universitatis Carolinae, Phil. et Hist. 2, Studia ethnologica XII*, Praha 2005, s. 141–155, zejm. s. 150–151; TÁŽ, Česká chalupa na Zemské jubilejní výstavě 1891 v dobových dokumentech, *Paginae historiae* 10, 2002, s. 293–306, zejm. s. 299–300. O první regionální typologii lidového domu, spojené s Národopisnou výstavou v Praze roku 1895 podrobněji pojednal Josef VAŘEKA, Význam Národopisné výstavy československé pro studium lidového stavitelství, in: *Lidová tradice, sborník k 85. narozeninám akademika Jiřího Horáka*, Praha 1971, s. 233–238.

mělo na z hlediska komplexnosti a validity informací, které byly v minulosti shromážděny. Pro současnost je pak nutné uvažovat nad novými možnostmi ale i omezeními a nedostatky především technologicky sofistikovaných dokumentačních, prezentačních a edukačních aktivit, které se k tradičnímu stavitelství vztahují a které nezřídka spadají již mimo klasické epistemologické rámce humanitních a sociálních věd a lze je označit za specifickou meta-disciplínu na pomezí digital humanities a na tzv. heritage science.

Cílem této studie je tedy výběrově a na základě zkušeností z realizace konkrétního projektu: (a) identifikovat a analyzovat základní trendy v dokumentaci a prezentaci lidové architektury na našem území možnosti v uplynulých cca 150 letech, (b) na konkrétním příkladu projektu VISKALIA poukázat na možnosti a limity soudobé dokumentace a prezentace venkovského stavitelství, které etnologii a etnologicky orientovanému muzejnictví a příbuzným oborům nabízejí soudobé trendy tzv. digital humanities. V našem případě přístupy založené mj. na propojení etnologie a metod prostorového modelování, rozšířené a virtuální reality a prezentace lidové architektury v online prostředí. Cílem však není a vzhledem k rozsahu problematiky ani nemůže být poskytnutí komplexního přehledu o dokumentaci, dokumentačních fondech a prezentačních aktivitách vztahujících se k lidové architektuře v ČR. Stejně tak text nemá ambice postihnout danou problematiku v jiné, než „národní“ perspektivě, samozřejmě s přihlédnutím ke globálním vývojovým trendům, pokud se tyto v našem prostředí nějak projevíly.

Vývojové etapy dokumentace a prezentace lidového stavitelství

Etapu nahodilě laické a odborné dokumentace s prezentačními cíli (2. polovina 19. až počátek 20. století)

S výzkumem tradičního stavitelství, jak již bylo zmíněno, od samých počátků souvisí jeho empirická dokumentace v terénu, prováděná s různými záměry, na různé technické úrovni, v různé míře komplexnosti a kvality. Na našem území se studium lidové architektury začalo rozvíjet především ze strany rodící se německojazyčné vlastivědy a Volkskunde, ale i dalších oborů (hlavně architektury, geografie, jazykovědy a věd o umění) již v 70. letech 19. století.⁵ Jednalo se jak o aktivity z dnešní perspektivy vědecké/odborné, tj. realizované graduovanými specialisty (samozřejmě nikoliv v národopisu, který jako svébytný obor ještě neexistoval), tak o širokou škálu výzkumů a dokumentace venkovských staveb realizovaných nejrůznějšími nadšenci a lokálními vlastivědnými pracovníky (učitelé, faráři, úředníci), obecně patří k této etapě vývoje zájmu o lidovou kulturu. Analogické situace můžeme pozorovat např. při sběru folkloru, dokumentaci lidových oděvů (krojů) atd.

Již první práce německých národopisců věnované tradičnímu stavitelství v „německém kulturním prostoru“, tudíž v některých případech i v českých zemích, zahrnovaly různé kvalitní plány venkovských staveb pořízené v terénu, někdy dokonce směřující i k základní typologii (chronologické, prostorové) zachycených objektů. Dělo se tak samozřejmě v naznačeném kontextu celkového – zprvu romantismem, později nacionalismem rámo-

⁵ August MEITZEN, *Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen*, Berlin 1882; Rudolf HENNING, *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*, Strassburg 1882. Z hlediska našeho tématu je ovšem podstatnější až práce Arnošt SEYDL – Jindřich SEYDL, *Nákresy typických tvarů hospodářských budov malostatkářstva v Čechách*, Wien 1878.

ného – zájmu o tzv. lidovou kulturu jako nositelku autentických rysů národní kultury, jazyka a tradice. V českojazyčném prostředí byl výzkum lidové kultury z různých příčin dlouho orientován především na výsek kultury tzv. duchovní a sociální v podobě prozaického či písňového folkloru.⁶ První studie zaměřené na „stará stavení“ tak byly publikovány až na konci 80. a počátkem 90. let 19. století, přičemž jejich autory ještě můžeme převážně považovat za laické/nadšenecké zájemce o lidovou kulturu, jejichž motivace byla především národně-obrozená, nikoliv vědecká.⁷

Ve stejné době se ovšem objevuje hned několik významných osobností s formálním školením architektonickým či širěji umělecko-historickým, kteří výzkum a zejména dokumentaci venkovského stavitelství (kresebnou, plánovou, fotografickou) pozvedli na kvalitativně a metodicky výrazně vyšší úroveň. Jejich – regionálně (ti nejvýznamnější pracovali zejména v oblasti rozšíření roubeného domu severních a severovýchodních Čech) i např. hloubkou zájmu o jednotlivé typy objektů (zpravidla můžeme pozorovat soustředění na obytné budovy zemědělských usedlostí nejvyšších sociálních vrstev) – značně nesourodé dílo lze v našem kontextu považovat za první skutečně kvalitní dokumentační soubory venkovské architektury.

Pro celkovou charakteristiku první vývojové fáze dokumentace a prezentace lidové architektury na našem území je ovšem podstatné, že cíle a zájmy sensu stricto amatérů i profesionálů se prořaly při přípravě expozice stylizované venkovské usedlosti tzv. České chalupy na Zemské jubilejní výstavě roku 1891. Návrh tohoto výstavního pavilonu totiž pořídil architekt Antonín Wiehl na základě dokumentačních podkladů poskytnutých mj. Janem Koulou a Janem Prouskem.⁸ Ideovou náplň cílící na posílení národní identity vázané na venkovské kořeny idealizovaného českého národa České chalupě ovšem jednoznačně dával ještě okruh amatérských a poloamatérských národopisců, později označovaných jako „kroužek České chalupy“. Jak je všeobecně známo, fenomenální úspěch České chalupy vedl k přípravě a realizaci Národopisné výstavy československé v roce 1895, která naplno obrátila pozornost rodičící se českého národopisu (i mnoha dalších, především uměnovědných, disciplín) ke kultuře hmotné a lidovému stavitelství zvlášť.⁹

S přípravou a realizací Národopisné výstavy československé pak souvisí doslova masivní vlna (doznívající minimálně ještě v prvním desetiletí 20. století) kresebné, měřičské (plánové) i fotografické dokumentace lidové architektury. Tato vlna v sobě neodmyslitelně – byť s určitými výjimkami, které bude muset identifikovat a vysvětlit budoucí výzkum – nese

6 Jiří HORÁK, Národopis československý. Přehledný nástin, in: *Československá vlastivěda II. Člověk*, Praha 1933, s. 305–472.

7 Za „zakladatelské“ i když vlastně ještě pololaické dílo je někdy považován článek spisovatele Aloise Jiráska, České chalupy a stará stavení městská, *Květy* 9, 1887, s. 61, s. 175. Týž autor pojednal českou lidovou architekturu v tzv. Kronprinzenwerk (*Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Band 14: Böhmen (1), Wien 1896, s. 426–437). Neopominutelný je ovšem i již vědecký přínos architekta Jana Kouly, který v letech 1883 a 1884 o venkovské architektuře otiskl několik dílčích studií v periodiku *Zprávy architektů a inženýrů v Království českém*.

8 Jiří WOITSCH, Antonín Wiehl – architekt České chalupy, in: *Antonín Wiehl – místa paměti*. Praha 2011, s. 97–116.

9 K celkovým kontextům přípravy, průběhu a důsledků výstavy srov. Stanislav BROUČEK, *České národopisné hnutí na konci 19. století*, Praha 1979 a Josef PARGAČ a kol., *Mýtus českého národa, aneb, Národopisná výstava československá 1895*, Praha 1996.

jednu naprosto klíčovou charakteristiku: Prováděná dokumentace byla inherentně propojena s cíli prezentačními. V dobovém kontextu tedy nešlo primárně, nebo přinejmenším jen, o vědecké poznání. Kresby, plány a fotografie byly systematicky pořizovány s tím, že minimálně jejich část bude sloužit k informování nejširší veřejnosti o minulé a současné podobě venkovských staveb. Platformou pro takové informování se stávaly jak přípravné tzv. krajinské výstavy předcházející Národopisné výstavě československé, samozřejmě výstava samotná a následně i pak celá řada souvisejících a „odvozených“ muzejních a podobných expozic.

Snad nejvýrazněji se tato propojenost dokumentace a prezentace ukázala na dvou symptomatických příkladech. Bylo to jednak samotné ztvárnění tzv. výstavní vesnice na Národopisné výstavě československé, které vedle pavilonů pojednaných spíše „fantazijně“ zahrnovala i řadu kvalitních realizací, které můžeme s jistými výhradami považovat za zdařilé vědecké rekonstrukce provedené dle reálných vzorů, nebo stavby sice zcela nově navržené ale respektující – na základě provedených výzkumů – reálnou podobu lidové architektury v určitém čase a místě. Národopisná výstava československá tak sice ještě nebyla skutečným muzeem v přírodě a nedosahovala ani zdaleka kvalit soudobých muzeí vznikajících zejména ve Skandinávii, propojení systematické regionální dokumentace lidového stavitelství s následným vznikem (některých) expozičních objektů ale v určitém smyslu předznamenala přístup k dokumentaci lidového stavitelství, který v dalších desetiletích na našem území prováděla skutečná muzea v přírodě.¹⁰

Druhým a možná ještě výraznějším příkladem úzké vazby dokumentace a prezentace lidové architektury v tomto období je pořizování trojrozměrných modelů venkovských staveb. Těch vzniklo v relativně krátkém čase vytvořeno bezprecedentní množství, opět (jako v případě budov na Národopisné výstavě československé) jde o modely pohybující se na široké škále od málo zdařilých realizací pro hodnotné detailně propracované modely věrně zachycující konkrétní venkovské stavby, které byly podrobeny důkladné předchozí dokumentaci. Že byly modely hlavně a především určeny k prezentačním účelům je přitom navýsost zřejmé.¹¹

Na základě výše uvedených charakteristik i na základě dalších existujících poznatků o vývoji národopisu a příbuzných oborů v tomto období, tedy můžeme první etapu dokumentace lidové architektury na našem území charakterizovat následujícím způsobem: Je po ideové, resp. diskurzivní stránce úzce propojena s pozdním romantismem a nacionalismem, důvodem k masivnímu rozvoji zájmu o venkovské stavitelství byla především snaha pozvednout povědomí široké veřejnosti o významu a „kráse“ venkovských staveb a tím posílit kulturní a zejména národní identitu. Dokumentačním aktivitám se věnovala vnitřně silně heterogenní skupina výzkumníků zahrnující jak naprosté laiky, tak odborníky

10 Daniel DRÁPALA, *Definice muzea v přírodě a limity jejího naplňování*, in: Eva Kuminková (ed.), *Muzea v Přírodě. Jedinečná cesta muzejnictví*, Rožnov pod Radhoštěm 2019, s. 12–30.

11 Srov. Pavel BUREŠ – Lubomír PROCHÁZKA – Zdeněk TEMPÍR, *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí ČR*, Praha 1998. Speciálně na modely uložené v Národním muzeu je zaměřena studie Jan POHUNEK, *Modely lidové architektury z Národopisné výstavy československé v sbírkách Etnografického oddělení Národního muzea, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie* 69, 2015, č. 3–4, s. 21–27. Viz i příslušné pasáže v monografii vycházející především ze sbírkového fondu Národního zemědělského muzea Pavel NOVÁK – Jana JAKUBSKÁ, *Lidová architektura na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895*, Praha 2016.

převážně technických (architekti) a uměnovědných specializací, které ovem propojovaly výše zmíněné ideové cíle. Silně heterogenní byly i zájmy o jednotlivé typy staveb a regionální zaměření výzkumů. V duchu nacionálního a zejména estetického redukcionismu se pozornost soustřeďovala především na obytné stavby vesnických elit a na stavby v dobově definovaných „významných“ či „typických“ národopisných regionech. Symptomatické bylo striktní uplatňování jazykového/národnostního klíče, u badatelů hlásících se k českému nebo naopak německému jazykovému společenství habsburské monarchie.¹² Zcela nejvýznamnějším až konstitutivním rysem, který byl v pozdějších desetiletích – s výjimkou aktivit muzeí v přírodě – významně oslaben až úplně opuštěn, však bylo úzké a neoddělitelné propojení dokumentace a prezentace venkovského stavitelství.

Etapa nahodilě převážně odborné/vědecké dokumentace bez prezentačních cílů (počátek 20. století až 50. léta 20. století)

„Národopisnou horečkou“ konce 19. století vyvrcholila a částečně se uzavřela první fáze dokumentace venkovského stavitelství na našem území. Její další etapu do značné míry ovlivnilo hned několik významných okolností souvisejících jednak s vnitřním vývojem vědeckých oborů (národopis, uměnověda, nově se rodící památková péče), které se studiu a dokumentaci lidové architektury věnovaly, jednak s výraznými převraty v politicko-spoločenském uspořádání střední Evropy, které přinesly jak vznik samostatného Československa, tak tragické události druhé světové války. Vzájemné prolínání těchto faktorů postavilo studium a dokumentaci venkovského stavitelství před nové výzvy, ale dalo mu i některé nové významné možnosti.

Z hlediska vnitřního vývoje národopisu/etnologie a dalších oborů musíme vzít do úvahy hned několik podstatných faktorů. V prvé řadě jde o aspekty čistě vědecké, tedy především emancipaci a teoreticko-metodologické rozhraničení jednotlivých disciplín a sub-disciplín vedoucí k vytváření specifického oborového instrumentáře. V případě národopisu/etnologie resp. Volkskunde charakterizovaly tento obor ve sledovaném období přístupy kulturně-historické vyznačující se ovšem významnou senzitivitou k terénním výzkumem identifikovatelným k regionálním/lokálním/individuálním specifickým. Takový přístup se mj. odráží v programových i shrnujících statích nejvýznamnějších představitelů oboru Karla Chotka, Drahomíry Stránské či Gustava Jungbauera.¹³ Nové impulsy směrem k systematické dokumentaci kulturních prvků přinášela do našeho prostředí zejména etnokartografie, která však narážela mj. na silné limity nízké institucionalizace národopisného bádání v tehdejší Československu, které dlouho postrádalo silné univerzitní zázemí a v jeho čele

12 Petr LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008; Týž, Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky; in: *Kultura – Společnost – Tradice II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*, Praha 2006, s. 13–51.

13 Karel CHOTEK, *Program soupisu národopisného*, Praha 1914; Drahomíra STRÁNSKÁ, *Příručka lidopisného pracovníka*, Praha 1936, Gustav JUNGBAUER, *Německý národopis v ČSR*, in: *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*, Praha 1937, s. 341–378; Drahomíra STRÁNSKÁ, *O soupis a atlas lidových staveb v Československu*, *Národopisný věstník československý* 27/28, 1934/1935, s. 85–98.

stály spíše „slabé“ muzejní a spolkové instituce.¹⁴ Výsledkem pak nemohlo být nic jiného, než přetrvávání některých organizačních a v důsledku až epistemologických principů národopisné dokumentace venkovského stavitelství. Ta se ve valné většině opírala o ad hoc realizované akce, sice odborně vedenou ale nedůslednou mobilizaci rozsáhlých sítí nedostatečně vyškolených laických spolupracovníků v regionech, či využití v pozadí až „charitativně rámovaných“ zdrojů pro provádění terénní práce, jako byla ve 30. letech 20. století Akce na podporu nezaměstnané inteligence,¹⁵ která sloužila k hrazení terénní dokumentace národopisného oddělení Národního muzea.

Naproti tomu uměnovědy či historie architektury se mohly opírat o silné zázemí pražské a brněnské techniky, všech velkých univerzit i spektra nižších technických škol. Lidová architektura se proto nezdírá i pro – později – slavné architekty stávala zajímavým a inspirativním tréninkovým polem, kde si bylo možné ověřovat jak vlastní invenci, tak se zdokonalovat ve formálních kompetencích kresebné, plánové, fotografické a další dokumentace. Specifické poměry protektorátu Čechy a Morava posléze vedly k masivnímu angažmá právě takto orientovaných studentů a badatelů v nejvýznamnější dobové dokumentační akci, tedy známé Zaměřovací akci České akademie věd a umění (ZA ČAVU) z let 1940/1941–1946, kterou v terénu realizovali nezaměstnaní architekti, a především studenti architektury uzavřených vysokých škol a dále posluchači vyšší školy uměleckoprůmyslové.¹⁶ Dokumentace vzniklá v rámci ZA ČAVU obsahuje více než dva tisíce plánů a kreseb a přes 8 500 fotografií, přičemž je do značné míry selektivně zaměřena na roubenou lidovou architekturu v rámci protektorátních hranic. Přes nesmírný význam se tedy nejedná o systematicky koncipovaný soupisový výzkum rovnoměrně pojednávající určité území.

Pro uvedené uměnovědné a příbuzné obory bylo již v této době typické – daleko více než u národopisu – pokročilé, propracované a jednoznačné ukotvení vlastní oborové teorie a silná profesní identita. Minuciózní deskripce, klasifikace a metody formální analýzy se ukázaly jako snadno aplikovatelné i na venkovské stavitelství nezdírá již v této době chápané jako odvozená forma slohové architektury. V československém (byť se evropském kontextu vůbec nejedná o výjimku) prostředí proto také architekti a uměnovědci téměř bezvýtku ovládli rodící se a nově institucionalizovaný obor památkové péče, jehož teoretické základy na dlouhou dobu i v samostatném Československu ovlivnili vídeňští profesoři Alois Riegl a Max Dvořák. Svým významem spíše „podřadná“ lidová architektura se stávala vedlejším předmětem systematického výzkumu a památkové dokumentace/ochrany spíše z politic-

14 Klára WOITSCHOVÁ, „Národopisné oddělení jest chloubou našeho Muzea.“ Cesty muzejního národopisu v letech 1918–1938, *Český lid* 105, 2018, s. 285–324; Vít SMRČKA, *Dějiny psané národopisem*, Praha 2011.

15 Podrobněji Jakub RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008, s. 323.

16 Skutečně komplexní a ucelený text k ZA ČAVU doposud nevznikl. Z dílčích studií srov. zejm. Kateřina SEDLICKÁ – Dana MOTYČKOVÁ, Teoretické a koncepční projekty podporované Ministerstvem školství a národní osvěty a jejich podíl na vývoji studia lidové architektury (1939–1946); in: *Společnost a kultura v českých zemích 1939–1949*, Praha 2013, s. 260–272; Kateřina SEDLICKÁ – Dana MOTYČKOVÁ, Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru; in: *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*, Brno 2006, s. 124–132. Další podrobnosti a soupis relevantní literatury je dostupný na <http://zamerovaciakce.eu.cas.cz/> (přistoupeno 2022-11-19). Fondu ZA ČAVU se rovněž věnoval Lubomír Procházka v řadě studií především v regionálních periodikách.

kých důvodů (Čičmany, lidová architektura Podkarpatské Rusi). Ale angažmá Karla Chotka nebo Karola Plicky v aktivitách Státního památkového úřadu a Státního fotoměřického ústavu¹⁷ nelze opomínat. Pro další, třetí, vývojovou fázi dokumentačních aktivit ale bude platit, že vliv etnografie na památkovou péči byl spíše omezený.

Ve světle výše zmíněných události a faktorů vědeckých, polických a společenských nelze zapomínat ani na „měkké“ aspekty, které jsou v našem případě mimořádně podstatné. Máme jimi na mysli především odborné ale i čistě osobní zájmy a aktivity klíčových i méně významných osobností, které se na výzkumech a dokumentaci lidového stavitelství (a zejména na jejich organizaci) v tomto období podílely. Jako extrémní příklady nám mohou sloužit na jedné straně výzkumné a organizační preference správců národopisného oddělení Národního muzea Václava Fabiana a zejména Drahomíry Stránské, která určovala nejen výzkumnou a dokumentační agendu muzea, ale i Národopisné společnosti. Obdobným příkladem na úrovni uměnovědného výzkumu lidového stavitelství je osobnost historika architektury Václava Mencla, jehož dokumentační aktivity v tomto období – kupříkladu – nebyly zdaleka regionálně vyvážené, ale soustřeďovaly se na několik málo jím osobně protěžovaných oblastí. V Menclově případě, ale zdaleka nejen u něj, pak můžeme pozorovat i změny těchto regionálních či jiných preferencí v průběhu času, resp. různých fází vědecké kariéry.¹⁸ Specifickou kapitolou pak bylo i přetrvávající působení sensu stricto amatérů (učitelé a další intelektuálové), jinak typické spíše pro předchozí vývojovou etapu, z nichž asi nejpodstatnější dílo vytvořil učitel, cestovatel a fotograf Bohumil Vavroušek.¹⁹

Na úrovni „dokumentační každodennosti“, jak ukázala analýza rozsáhlých dokumentačních fondů Národního muzea a EÚ AV ČR, pak můžeme narazit i na jevy svou povahou zcela mimovědecké, čistě praktické až bizarní, které však nelze pomíjet. Konkrétní dokumentátoři (etnografové i uměnovědci) si nezdávka vybírali regiony/lokality dobře dostupné (zejm. vlakovou dopravou), lokality, ke kterým měli předchozí osobní či rodinné vazby a mohli v nich např. najít dlouhodobé levné ubytování, někdy lze – prozatím hypoteticky – uvažovat i o tom, že výzkumné cesty měly povahu spíše volnočasových prázdninových výprav do turisticky atraktivních regionů.²⁰

Výsledkem kombinace výše uvedených vlivů je pak celková povaha dokumentačních aktivit a fondů vzniknuvších ve druhé vývojové etapě definované v tomto textu. Dochované dokumentační fondy jsou i nadále až na zcela marginální výjimky omezeny na jazykově/etnický české regiony nebo naopak na regiony německé, a to ať z důvodů objektivních (realizace ZA ČAVU pouze na území protektorátu) nebo subjektivních (výhradní zájem českých národopisců o etnický definovanou „českou“ lidovou kulturu a vice versa regionální/etnické

17 Marie KOTRBOVÁ, Státní fotoměřický ústav ve službách společenských věd a památkové péče, *Zprávy památkové péče* 13, 1953, s. 133.

18 K Menclově dokumentaci lidové architektury a dochovaným fondům (zejména v Archivu Národního muzea) srov. Kateřina PAŘÍZKOVÁ, *Menclovi Dobroslava a Václav. Inventář*, Praha 2018 a TÁŽ, Život a dílo Dobroslavy a Václava Menclových v archivních fondech České a Slovenské republiky, *Časopis Národního muzea* 187, 2018, s. 3–26.

19 Roman TYKAL, Bohumil Vavroušek – dokumentace lidové architektury, in: *Osobnosti historické fotografické dokumentace lidové architektury*, Praha 2005, s. 2–6.

20 Jiří WOITSCH, *Základní konstrukčně-typologické charakteristiky lidového stavitelství na území České republiky a jejich etnografická dokumentace (Nmap)*, Praha 2022, dostupné z <https://www.arcgis.com/apps/dashboards/a226c8728ab44c3a84c4beb4d7771044> (přistoupeno 2022-11-19).

preferance německojazyčné Volkskunde). V tomto smyslu je nutné konstatovat kontinuitu s obdobím předchozím a přetrvávající etnizaci meziválečného národopisu, podstatně méně ovšem uměnovědy, v Československu.²¹ I na jazykově, resp. etnicky českém území se národopisné (a v tomto případě i uměnovědné) dokumentační úsilí systematictěji soustředilo jen na několik málo regionů zpravidla korespondujících s významnými národopisnými nebo „národně atraktivními“ oblastmi (Chodsko, Blata, Pojizeří, České Horácko, Haná, Luhačovičské Zálesí, Valašsko). Případně byla dokumentace zcela zjevně prováděna na základě de facto nevědeckých kritérií (zmněná dopravní dostupnost). S tím mj. souvisí např. nadprezentace výzkumů a podkladů z okolí Prahy a středních Čech v dochovaných archívních souborech. Dokumentace, a v tom se opět popisovaná etapa neliší od fáze předchozí, opakovaně cílila na „ikonické“, obecně známé a zajímavé lokality či konkrétní objekty, což na jedné straně vedlo k dokonalému zmapování jednotlivých – často ovšem výjimečných – staveb nebo nadstandardně kvalitní dokumentaci lidové architektury v některých mikroregionech. Naproti tomu jiné i poměrně rozsáhlé a důležité regiony zůstaly zcela pominuty. Do značné míry fatální národnostní, estetická a regionální selektivnost přitom byla charakteristická jak pro přístupy národopisné, tak uměnovědné i rodící se institucionalizovanou památkovou péči. V čem se přístupy národopisné a uměnovědné/památkářské začínaly odlišovat, a předznamenávaly tak v pozitivním i negativním smyslu vývoj v dalších dvou identifikovaných etapách, je jednak přeci jen intenzivnější snaha některých uměnovědců (zejm. architektů) postupovat při výzkumech systematicky (nepochybným impulzem zde opět byla ZA ČAVU, na které se podíleli v rané fázi kariéry autoři některých velkoplošných dokumentačních akcí – např. Antonín Kurial) a realizovat výzkumy soupisového charakteru. Tato systematickosti však na druhé straně mohla posilovat deskriptivní formalismus (do jisté míry samozřejmě nezbytný, jakýkoliv popis lidové stavby samozřejmě vyžaduje užití jasné terminologie, schopnost identifikovat konstrukční techniky atd.), typologizaci za každou cenu a programovou negaci jakýchkoliv jiných než architektonických (stavebních) charakteristik lidové architektury. Národopisné studium naproti tomu i nadále zůstávalo výrazně senzitivnější ke kulturním a sociálním aspektům budování a užívání staveb, žité každodennosti i samotné existenci jiných než monumentálních a památkově či historicky „hodnotných“ objektů.

Etapa systematické odborné/vědecké dokumentace bez prezentačních cílů (50. až 90. léta 20. století)

Pro třetí etapu dokumentace lidové architektury na našem území byly nejpodstatnější okolnosti společensko-politické, procesy definitivní profesionalizace a institucionalizace etnologie a památkové péče jako vědeckých, resp. aplikovaných oborů a v neposlední řadě i vlivy spíše personální, tj. působení hned několika generací vynikajících osobností různého oborového zázemí zajímajících se o studium lidového stavitelství. Za méně podstatné můžeme považovat teoreticko-metodické, epistemologické a diskurzivní proměny relevantních oborů (etnologie, uměnovědy, památková péče), které při definování základních popisných i interpretačních rámců povětšinou jen rozvíjely a prohlubovaly přístupy přítomné v těchto

21 Milan DUCHÁČEK, Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945, in: *Etnologie v zúženém prostoru*, Praha 2016, s. 37–67.

oborech již před 2. světovou válkou). Mnoho na tom nezměnila ani formální či rétorická „marxizace“ československé vědy po roce 1948, neboť téma lidové architektury – až na vyloužené ideologické excesy, ke sterým samozřejmě docházelo – můžeme považovat za svého druhu neutrální, „bezpečné“ a těžko manipulovatelné. V případě etnologie, méně již např. památkové péče, dokonce mohly mít politicko-ideologické vlivy, plánování vědy²² a např. důraz na studium „venkovské chudiny“ nebo „socialistické vesnice“ paradoxně pozitivní dopad. Vedly totiž k rozšíření zájmu o méně monumentální venkovské stavby, objekty a urbanistické celky mladšího data či problematiku změn v každodennosti a bydlení v tehdejší současnosti.

Totalitární režim a jím iniciované (nezřídka vynucené či násilné) procesy modernizace, kolektivizace a industrializace venkova zároveň ovšem zapříčinil devastaci a zánik bezprecedentního množství venkovských staveb. V kombinaci s následky odsunu německojazyčného obyvatelstva z pohraničí a velkoplošnými stavebními (vodní díla) či těžebně-industrializačními (povrchová těžba hnědého uhlí) projekty šlo namnoze nejen o zánik jednotlivých objektů či vesnic, ale celých segmentů historické kulturní krajiny. Tyto negativní procesy, avšak zdaleka ne vždy, samozřejmě do určité míry stimulovaly vědeckou dokumentaci a výzkum (např. mezioborové studium tzv. zátopových oblastí bylo od 50. let přímo fixována ve státních plánech vědeckého výzkumu). Vědecká a odborná činnost ale bohužel vždy pokulhávala za rychlostí důlních rypadel a stoupající hladinou velkých přehrad. V některých částech Československa (vojenské újezdy, zakázané pohraniční pásmo) byl výzkum venkovské architektury de facto úplně nemožný. Ne tak brutální a již spíše přirozená modernizace venkova 60. až 80. let 20. století celou řadu naznačených procesů ještě prohloubila, zároveň však dala vzniknout jevům, které naopak k zachování tradičního venkovského stavebního fondu přirozeným způsobem přispívaly. Zde je nutno zmínit především fenomén tzv. druhého bydlení spojený s masovou adaptací lidové architektury na rekreační objekty, která se ovšem týkala převážně obytných staveb. Objekty, které původní funkce zcela ztratily (chlévny, špýchary, stodoly, výrobní objekty), nadále mizely v masovém měřítku.

V těchto nesmírně složitých kontextech se tedy rozvíjela systematické i méně systematické dokumentace lidové architektury, nově, což můžeme považovat za až konstitutivní prvek zde definované třetí vývojové etapy, realizovaná téměř výhradně formálně školenými profesionály (především etnologové, uměnovědci, architekti). Ti byli jen zřídka provázáni s laickými nadšenci, jedinou výjimku tvořila značně nedokonalá a plošně nerovnoměrná síť tzv. dopisovatelů Národopisné společnosti. V roce 1962 tak sice pod vedením D. Stránské pracovalo v českých zemích na 400 dopisovatelů věnujících se i dokumentaci lidového stavitelství, některé regiony (zejména pohraniční) ale zůstávaly zcela nepokryty a počet dopisovatelů v dalších letech výrazně klesal. Výsledky dotazníkových akcí Národopisné společnosti jsou tudíž cenným, ale značně disparátním zdrojem dat.²³

22 Doubravka OLŠÁKOVÁ, Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie 1952–1989, in: *Etnologie v zúženém prostoru*, Praha 2016, s. 125–147.

23 Podrobněji k dopisovatelům Národopisné společnosti srov. Helena ŠENFELDOVÁ, *Dopisovatelé České národopisné společnosti*, Praha 2010.

K výrazné profesionalizaci dokumentačních aktivit přispěla především stabilizace vysokoškolského vzdělávání v etnografii a folkloristice, vznik Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV jako vrcholné oborové instituce 1953, v případě uměnovědných a technických oborů pak kontinuální zvyšování počtu dobře školených absolventů, kteří mohli zastávat nejrůznější úkoly při poznávání a péči o tradiční stavitelství ve vědeckých institucích i státní správě. V oblasti památkové péče, v jejíž gesci proběhla většina těch nejvýznamnějších plošných/soupisových dokumentačních akcí probíhalo určité „hledání“ vhodné organizační struktury takřka po celá 50. léta (vznik Státní památkové správy v roce 1953, která pohltila agendu Národní kulturní komise, Státního památkového ústavu a Státního fotoměřičského ústavu). Tápání bylo ukončeno až v roce 1958 přijetím zákona o kulturních památkách a vznikem Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (se spíše odbornými, metodickými a dokumentačními úkoly) a výkonných složek v podobě Krajských středisek státní památkové péče a ochrany přírody při Krajských národních výborech. Pro téma našeho článku je nicméně ještě podstatnější zřízení vyloženě aplikovaného pracoviště, tedy Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO) v roce 1954. Jeho úkolem bylo zpočátku především komplexní zajišťování rekonstrukcí historických jader měst v Československu, poznenáhla a mimořádně významně však SÚRPMO v metodické i praktické rovině přispělo k rozvoji (nejen) dokumentace venkovského stavitelství.²⁴ Celkově pak lze konstatovat, že institucionální základna možných dokumentačních aktivit a míra jejich výrazné až absolutní profesionalizace byla završena nejpozději v polovině 60. let.²⁵

K významné profesionalizaci a zejména evropsky významným pokrokům v promýšlení dokumentačních a prezentačních přístupů k lidovému stavitelství došlo ve 2. polovině 20. století i ve specifické sféře muzeí v přírodě, a to zejména díky působení řady významných osobností (např. Jan Rudolf Bečák, Jiří Langer, Václav Frolec, Otakar Máčel), kteří se systematicky věnovali promýšlení metodických i praktických aspektů budování a provozu muzeí v přírodě. Kolektiv pod vedením Jiřího Langerá pak dokonce dospěl k publikaci zásadní metodické příručky, která tematizuje i problematiku etnografické a stavební dokumentace muzejních objektů, transferů staveb a jejich vědeckých rekonstrukcí.²⁶ Starší i nově budovaná muzea v přírodě na našem území samozřejmě vyvíjela (regionálně zaměřené ale nezřídka velmi komplexní) četné dokumentační aktivity.

První velké dokumentační akce, stojící na pomezí zde definované druhé a třetí vývojové fáze, nicméně proběhly již ve 2. polovině 50. let 20. století a jsou spojeny s již naznačenými personálními vlivy, neboť byly iniciovány a řízeny výrazně motivovanými a schopnými osobnostmi, převážně uměnovědného/architektonického školení a oborového zázemí. Jako příklad par excellence může sloužit rozsáhlá dokumentace lidové architektury na jižní,

24 Václav GIRSA, SÚRPMO – čest jeho památce? *Zprávy památkové péče* 64, 2004, s. 500–504; Josef NĚMEC, Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století. Pohled na Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů a jeho odkaz s odstupem let; in: *Historická inspirace. Sborník k poctě Dobroslava Líbala*, Praha 2001, s. 311–320; Jiří VOHRNA, *Pěťadvacet let činnosti Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů*, Praha 1979.

25 Výjimkou potvrzující uvedené pravidlo jsou patrně jen osudy a mimořádné dílo historiků, etnografů a památkářů „samouků“ Ludka Štěpána a Romana Tykala, kteří formální školení postrádají úplně. <https://sovamm.wordpress.com/who-is-who/roman-tykal/> (přistoupeno 2022-11-19).

26 Jiří LANGER a kol., *Národopisná muzea v přírodě. Teoretická a metodická východiska k realizaci*, Rožnov pod Radhoštěm 1981.

západní a východní Moravě realizovaná především v letech 1946–1948 (s pokračováním až do roku 1965) pod vedením architekta Antonína Kuriala,²⁷ při které byly shromážděny detailní informace o 561 objektech (vč. jejich zaměření), částečně bylo zdokumentováno i dalších více jak 3000 objektů. Z personálních a dalších důvodů nedosáhly podobného rozsahu iniciativy plošných průzkumů a dokumentace urbanistické struktury vesnic jiných na Moravě (a zčásti ve východních Čechách) působících architektů-památkářů, konkrétně Otakara Máčela a Jaroslava Vajdiše.²⁸

Pro další rozvoj dokumentačních aktivit však už hrály klíčovou roli realizace institucionálních projektů (samozřejmě nezřídka propojené s významným osobním angažmá některých vědců). V případě etnologického výzkumu a dokumentace (pod hlavičkou Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, pražského a brněnského vysokoškolského pracoviště, některých muzeí) šlo o výrazně méně soustavnou, spíše lokální/regionální dokumentaci, která nicméně v několika případech dospěla ke vzniku komplexních regionálních monografií.²⁹ V mnoha případech pak o výzkumy (nezřídka etnokartografické) zaměřené na vybrané stavební, konstrukční, dispoziční či spíše sociokulturní prvky a aspekty lidového stavitelství. U těchto tematicky zaměřených výzkumů se etnografie protínala i s některými pracemi uměnovědců a památkářů. Podařilo se tak např. zdokumentovat a vymezit hranice rozšíření hrázdění a oblastí kamenného a hliněného domu,³⁰ výskyt podstávky,³¹ krčkových staveb,³² typologizovat konstrukce krovu a střechy, sledovány byly typy střešní krytiny i podoby štítu vč. rozšíření kabřince a podlomení,³³ dále rozšíření podsíní,³⁴ žudra a žudru³⁵ i problematika hospodářských a technických staveb (sýpky, polygonální stodoly, vodní a větrné mlýny).³⁶

27 Viz https://dspace.vutbr.cz/bitstream/handle/11012/56697/40-45_korcakova.pdf?sequence=1 (přistoupeno 2022-11-19).

28 Otakar MÁČEL, *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě I/1, I/2*, Brno 1954–1955.

29 Jiří ŠOLC – Josef Václav SCHEYBAL, *Lidové stavby v Pojizeří*, Liberec 1961; Josef VAŘEKA – Luděk ŠTĚPÁN, *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*, Hradec Králové 1991; Břetislav VOJTIŠEK – Josef VAŘEKA, *Lidová architektura v severních Čechách*, Česká Lípa 1999; Václav FROLEC, *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1974.

30 Josef VAŘEKA, K otázce vývoje a geografického rozšíření kamenného domu v Čechách, *Český lid* 60, 1973, s. 86–94; Týž, *Lidové stavitelství Slánska*, Třebíz 1976; Josef VAŘEKA – Josef SCHEYBAL, Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury, *Český lid* 63, 1976, s. 4–22; Vilém PRAŽÁK – Josef VAŘEKA, Chebský statek a jeho vztahy k středoevropskému lidovému domu hrázděnému, *Český lid* 58, 1971, s. 193–201.

31 Josef VAŘEKA – Josef Václav SCHEYBAL, *Podstávkový dům v Čechách*, Jablonec nad Nisou 1992.

32 Jaroslav ŠTASTNÝ – Jarmila ŠTASTNÁ, Krčkové chalupy na Jilemnicku a Náchodsku, *Český lid* 54, 1967, s. 317–326.

33 Ladislav ŠTĚPÁNEK, K problematice kabřince v Československu, *Český lid* 55, 1968, s. 223–231; Týž, Regionální formy ozdobných lomení v Československu a jejich problematika, *Český lid* 57, 1970, s. 141–148; Josef VAŘEKA, Stavební materiál a střecha lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia, *Slovenský národopis* 21, 1973, s. 627–633;

34 Ladislav ŠTĚPÁNEK, K problematice roubeného zemědělského domu s podsíní ve východních Čechách, *Český lid* 56, 1969, s. 295–300.

35 Josef KŠÍR, Hanácký žudr, jeho druhy a rozšíření, *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 58, 1949, s. 36–59; 59, 1950, s. 38–45; Týž, Hanácký žudr, *Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci – společenské vědy* III, 1955, s. 147–159.

36 Václav FROLEC, Formen des Hofes in Mähren und Schlesien. Beitrag zum ethnographischen Atlas der ČSSR, *Etnologia Slavica* 5, 1973, s. 97–118; Josef VAŘEKA, Výsledky etnokartografického studia větrných mlýnů

Pro další vývoj (nejen) etnologického zkoumání lidové architektury byla klíčové stanovení dodnes uznávané regionální typologie tradičních staveb a jedinečná sumarizace technologických i věcných poznatků v encyklopedickém díle Josefa Vařeka a Václava Frolce.³⁷

V realizaci plošných soupisových výzkumů i masivní detailní dokumentaci jednotlivých objektů ale v této etapě hráli jednoznačný prim SÚRPMO a další instituce památkové péče (provádějící ad hoc zejm. „obyčejné“ stavebněhistorické průzkumy jednotlivých lidových staveb).³⁸ Okrajové pozornosti se vybraným výjimečným venkovským stavbám dostalo již v tzv. plošných průzkumech památkového fondu, které byly v SÚRPMO pod vedením Dobroslava Líbala v 70. a 80. letech organizovány zejména v severních Čechách. Podstatnější ale byla až vlna metodicky promyšlených tzv. inventárních průzkumů a detailní dokumentace (fotografické, plánové, mapové) lidové architektury iniciovaná a vedená Jaroslavem Vajdišem, Jiřím Škabradou a Petrem Dostálem, uskutečňovaná hlavně ve vybraných okresech středních, jihozápadních a jihovýchodních Čech. Stejný badatelský a organizační tým stojí i v pozadí „vrcholného“ typu dokumentačních aktivit (odvozeného od metodiky výzkumy slohové architektury v historických jádrech měst), tedy plošných stavebněhistorických průzkumů celých vesnic. Ty probíhaly opět hlavně ve středních a jižních Čechách v 70. a 80. letech 20. století a představují nesmírně cenný soubor dokumentace. Metodika těchto výzkumů byla samozřejmě striktně uměnovědná resp. architektonicko-historická, ideově vycházela z konceptu tzv. jednotné architektury a měla výrazně hodnotící povahu směřující ke klasifikaci staveb i urbanistických celků z hlediska jejich památkových hodnot.³⁹ Preciznost a extrémní náročnost plošných stavebněhistorických průzkumů umožnila jejich provedení jen na poměrně malém vzorku vesnic, ale i méně náročné inventární průzkumy byly do doby dramatických společensko-politických změn po roce 1989 de facto dokončeny jen ve středních Čechách a na drtivé části našeho území chybí dodnes.

Etapa nahodilé a systematické odborné/vědecké dokumentace s prezentačními cíli a využíváním nových technologických možností (90. léta 20. století až současnost)

Příliš malý, resp. vůbec žádný, časový odstup od stále ještě přetrvávající čtvrté vývojové etapy dokumentace lidové architektury na našem území bohužel neumožňuje předložit její komplexní a neunáhlené hodnocení. Nepochybně ji ale opět ovlivnily faktory mimovědec-

v ČSSR, *Český lid* 62, 1975, s. 1–8; Emanuel BALÁŠ, Mnohoboké stodoly v indikačních skicích stabilního katastru, *Český lid* 51, 1964, s. 33–43; Týž, K problému vzniku a vývoje stodoly se zvláštním zřetelem k polygonálním stodolám v českých zemích, *Český lid* 57, 1970, s. 5–15. Srov. též Lubomír PROCHÁZKA – Rudolf VÁŇA – Jana BERKOVÁ, Soupis roubených polygonálních stodol na území středních Čech (z pozůstalosti E. Baláše a V. Klímy v dokumentační sbírce ÚEF AV ČR), *Středočeský vlastivědný sborník, Řada společenskovední* 15, 1997, s. 155–160.

37 Václav FROLEC – Josef VAŘEKA, *Lidová architektura*; Josef VAŘEKA, Typy a oblasti lidového domu v Českých zemích, *Český lid* 66, 1979, s. 149–155; Václav FROLEC, Základní problémy klasifikace lidového domu, *Národopisné aktuality* 13, 1976, s. 171–178.

38 Mimořádně užitečný soupis stavebněhistorických a inventarizačních průzkumů (nejen z pojednávaného období) obsahuje publikace Jan PEŠTA, *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*, Praha 2014, s. 141–143.

39 K tomu viz syntetické publikace jako např. Jiří ŠKABRADA, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha 1999; Svatopluk VODĚRA – Jiří ŠKABRADA, *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice 1986; Jiří ŠKABRADA – Jaroslav VAJDIŠ, *Lidová architektura středočeského kraje*, Praha 1984.

ké, zejména úplný zánik, rozpad či složitá a ne vždy povedená transformace starší institucionální základny výzkumu a dokumentace lidové architektury. Tyto faktory výrazně negativně poznamenaly např. SÚRPMO, podobně jako v 50. letech probíhalo po celá 90. léta 20. století a zčásti dodnes nové „hledání“ organizačního, kompetenčního a legislativního ukotvení památkové péče nezřídka doprovázené absurdním zpochybňováním nutnosti zachování a starosti o kulturní dědictví. V 90. letech 20. století došlo i k výrazné redukci institucionálního a personálního zázemí etnografického studia lidové architektury, které se např. na úrovni Akademie věd a veřejných vysokých škol redukovalo jen na jednotky výzkumných pracovníků. Řada projektů probíhajících ještě v 80. letech proto nebyla vůbec dokončena, silnější kontinuitu, byť jistě ne bezproblémovou existenci si udržela snad jen sféra muzeí v přírodě. Některé negativní trendy postkomunistické transformace (např. masová suburbanizace) také vážným způsobem i nadále poznamenávají jak jednotlivé venkovské stavby, tak urbanistické celky a kulturní krajinu.

Na straně druhé došlo k obrovské a potřebné „demokratizaci“ dokumentace a výzkumu lidové architektury. Je možné se otevřeně věnovat v minulosti záměrně opomíjeným a tabuizovaným tématům; vznikla – někdy krátkodechá, někdy košatě se rozvíjející – řada tzv. bottom-up (občanská sdružení, MAS, spolky, nadace) iniciativ směřujících k dokumentaci, studiu a popularizaci venkovského stavitelství. Pochopitelná generační výměna vygenerovala celou řadu výrazných a badatelsky i organizačně excelentních etnografů či památkářů (Pavel Bureš, Ivan Peřina, Karel Podroužek, Radek Bryol, Martin Novotný, Radim Urbánek, Daniel Drápala, Jan Pešta, Karel Foud a mnozí další). Zejména po roce 2000 došlo, většinou ovšem právě z iniciativy výrazných jednotlivců, k obnovení pokusů o plošnou dokumentaci a prezentaci venkovské architektury, často s využitím starších inventarizačních výzkumů,⁴⁰ konečně byl dokončen příslušný svazek Etnografického atlasu,⁴¹ publikovány byly i velmi závažné práce regionálního a především metodického charakteru.⁴² Řadě badatelů se daří i zapojení do mezinárodních výzkumných sítí a v našem prostředí jsou reflektovány i aktuální globální diskuse týkající se zejména tzv. heritizace a muzealizace minulosti. Postupně objevovány nebo znovuobjevovány jsou nejrůznější typy archivních pramenů, významně se posunulo i studium samotných dějin dokumentace lidové architektury a jejich nejvýznamnějších postav. Celý tento systém je však nutno – bohužel – považovat za mimořádně nestabilní a křehký, neboť je do značné míry závislý na účelovém (grantovém) financování, které zpravidla neumožňuje realizaci skutečně dlouhodobých projektů prováděných širokými týmy spolupracovníků. S demokratizací výzkumu je zároveň ovšem spojena i jeho občasná (opětovná) laicizace, ještě více pak posílení tendencí k provádění ad hoc, projektově, ekonomicky či jinak motivovaných výzkumů bez jejich potřebné koordinace.

V rovině aplikovaných teorií můžeme v aktuální etapě pozorovat významné kontinuity se starším stavem, jak v případech vzájemně i nadále divergující etnologie, tak uměnovědy a památkové péče. Metodicky a v důsledku až epistemicky podstatné a pro popisovanou eta-

40 Pavel BUREŠ – Jitka MATUSZKOVÁ, *Katalog vesnických sídel v ČR 1–2*, Praha 2006; Jan PEŠTA, *Encyklopedie Českých vesnic I–V*, Praha 2003–2011.

41 KOLEKTIV, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VII. Lidové stavitelství*, Praha 2015.

42 Jan PEŠTA, *Plošný průzkum*; Jan VESELÝ, *Měřická dokumentace historických staveb pro průzkum v památkové péči*, Praha 2014.

pu proto konstitutivní jsou dva nové, resp. staronové fenomény. Fenomémem staronovým, jakkoliv naplňujícím úplně jiné cíle než je podpora emancipace národního společenství, je úzká provázanost výzkumných a dokumentačních aktivit s jejich popularizací a zpřístupňováním veřejnosti. Někdy jde o sekundární využití starých či nově vznikajících dokumentačních konvolutů, v řadě případů, ne-li jejich většině, je pořádání výstav, vytváření on-line prezentačních nástrojů, sestavování popularizačních či encyklopedických textů určených i poučeným laikům atd. inherentní součástí nebo přímo cílem institucionálních i projektových aktivit. A týká se to jak státní a veřejné sféry (NPÚ, ústavy Akademie věd, vysoké školy), tak neziskového a občanského sektoru. Důsledky, jejichž analýza jde ale již nad rámec tohoto textu jsou ve většině případů pozitivní, mohou být však i přinejmenším rozporuplné, jak pro kvalitu samotné vědy, tak z hlediska dopadů na společenské historické a kulturní vědomí.

Druhým fenoménem, jehož praktické „důsledky“ jsou na konkrétním příkladu představeny v další části tohoto článku, je neustálý a dynamický rozvoj informačních technologií a technických a technologických prostředků dokumentace lidové architektury i následné archivace a prezentace získaných dat. V první vlně těchto technických a konceptuálních proměn⁴³ začaly být budovány některé databáze, geoinformační a katalogizační portály, z nichž nepochybně nejvýznamnější je rozsáhlý a řadu původně roztržštěných zdrojů propojující Památkový katalog NPÚ.⁴⁴ Sféra tzv. digital humanities a heritage science představuje dnes de facto samostatné a komplexní interdisciplinární obory, resp. komplexy oborů s vlastní (byť prozatím ne u nás) institucionální základnou, odbornými periodiky, teoriemi a metodami. I české republice se však příslušný výzkum rozvíjí hned na několika pracovištích převážně technicky a inženýrsky orientovaných a byla a je realizována řada projektů, donedávna zaměřených na slohovou architekturu či archeologické památky. Jednou z prvních vlaštovek posunu směrem k lidovému stavitelství byl až projekt ČVUT a Ústavu dějin umění AV ČR *Proměna venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století*.⁴⁵ Důsledněji byla přístupy digital Humanities uplatněny ale až v níže referovaném projektu VISKALIA. V každém případě platí, že bez pokročilé fotogrammetrie, dronů, laserového prostorového skenování, GIS a digitálních modelů reliéfu, 3D modelování,⁴⁶ rozšířené a virtuální reality, on-line databází, aplikací pro mobilní zařízení atd. si budoucí výzkum a dokumentaci lidové architektury jen už těžko představit. Stejně tak si lze těžko představit, dost možná ne vždy jen pozitivní důsledky, které budou tyto metody sběru a prezentace

43 K nim u nás srov. KOLEKTIV, *Sbírky v počítači, Muzeum, archiv a knihovny v éře digitálních informací*, Praha 2004.

44 <https://www.pamatkovykatalog.cz/> (přistoupeno 2022-11-19).

45 Projekt přinesl celou řadu textů metodického charakteru i výstupu v podobě „tradičních“ tištěných katalogů venkovských staveb. Přehled výstupů viz <https://venkov.fsv.cvut.cz/projekt/publikace.html> (přistoupeno 2022-11-19). Souhrnně srov. Též Klára WOITSCHOVÁ a kol., *Papírová ves*, Praha 2022 a Klára WOITSCHOVÁ – Jiří WOITSCH, Umělecké vize i dokumentace současnosti. Plány lidové architektury ve sbírkách Archivu Národního muzea, in: *Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu*, Praha 2021, s. 407–419.

46 Ve vztahu k lidové architektuře přímo z našeho prostředí srov. Zdeněk POLOPRUTSKÝ, Building Information Model as a Possibility for Digital Reconstruction of the Buildings of Rural Architecture. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences XLII-5/W2*, 2019, s. 53–57.

dat mít na samotnou podstatu „tradičních“ oborů, které se na našem území i jinde ve světě v posledních zhruba 150 letech studiu venkovského (vernakulárního) stavitelství věnovaly.

Exkurz: Projekt VISKALIA (Virtuální skansen lidové architektury) jako příklad aktuálního dokumentačně-prezentačního přístupu k lidovému stavitelství⁴⁷

Existence mimořádně rozsáhlých dokumentačních fondů vzniklých převážně v 19. a 1. polovině 20. století (tedy v první a druhé fázi vývoje dokumentace lidového stavitelství) uložených v ANM a EÚ vedla v letech 2020 až 2022 k realizaci projektu, který propojil formálně oddělené, ale obsahově výrazně komplementární pramenné základny obou dosud nespolečupracujících institucí do jedné databázové platformy. Tato platforma – což je naopak zcela symptomatické pro aktuální fázi dokumentačně-prezentačních aktivit – by nadále neměla sloužit pouze pro potřeby základního výzkumu pracovníky obou institucí, ale je využitelná například orgány státní správy a samosprávy, orgány památkové péče a územního plánování, paměťovými institucemi či školami. Má tedy od samého počátku i rozměr prezentační. Pro ještě širší možnosti využití, ochranu a prezentaci historických fondů byl k projektu přizván i třetí partner – Katedra geomatiky Fakulty stavební ČVUT.

Projekt komplexně řešil problematiku zpřístupnění, ochrany a prezentace fondů vzniklých z činnosti etnografických institucí, které však svou povahou zahrnují – z velké části – dokumentaci spíše uměleckohistorického charakteru. Cílem bylo vytvoření především prezentačních nástrojů zajišťujících zpřístupnění unikátních dat o původní podobě a funkci lidové architektury v době před jejím zánikem v žitém prostředí, tj. většinou před polovinou 20. století. A to vše při zprostředkování dokumentace široké veřejnosti jako kulturního dědictví, které může být chápáno jako i jako edukační pomůcka. Projekt VISKALIA i jiné obdobné projekty jsou z hlediska personálního obsazení a technického zázemí poměrně nákladné jak finančně (vyžadují sofistikované přístrojové a softwarové vybavení), tak časově. Rovněž, což je jeden z konstitutivních rysů čtvrté fáze vývoje dokumentace a prezentace lidového stavitelství, vyžadují interdisciplinární spolupráci, na které by se měli podílet kromě etnologů, historiků a znalců stavebních postupů a konstrukcí také odborníci na archivaci historických dokumentačních fondů a v neposlední řadě specialisté na digitální technologie v oblasti měřictví a kartografie (dnes geomatiky).⁴⁸

Při realizaci zmíněných cílů bylo multioborovým týmem přistoupeno k jednotné katalogizaci a jednotnému popisu všech materiálů jak z hlediska obsahového (při zohlednění soudobé terminologie a typologie etnologické klasifikace lidové architektury), tak z hlediska formálního (při dodržení řádné archivní péče a katalogizace). Uložení, správa a vlastnictví archiválií zůstává nezměněno (EÚ AV ČR a ANM), avšak fondy byly postupně propojeny do jednotného on-line přístupného katalogizačně-databázového systému, obsahujícího ikonografické a další prameny k lidové architektuře.⁴⁹ Důležitým prvkem ochrany

47 Kompletní informace o projektu, výstupech a rozcestnících na jednotlivé klíčové online aplikace a databáze je dostupný na stránce <http://viskalia.fsv.cvut.cz/projekt/index.html> (přistoupeno 2022-11-19).

48 Na Katedře geomatiky ČVUT již vzniklo množství školních projektů, které mohou být inspirací a návodem pro projekty regionálních pracovišť. Možno je upozornit na diplomové a bakalářské práce studentů, uvedené na stránce: <http://people.fsv.cvut.cz/~sokup/peso/diplomky.html> (přistoupeno 2022-11-19), viz především: http://people.fsv.cvut.cz/~hodacjm/dokumenty/Hodac_Broumov2014-prez.pdf (přistoupeno 2022-11-19).

49 <http://viskalia.fsv.cvut.cz/viskalia/> (přistoupeno 2022-11-19).

historických fondů je přitom jejich digitalizace, odpovídající aktuálním trendům archivní péče o dokumenty.⁵⁰ V rámci projektu zároveň došlo k restaurování a novému archivnímu uložení částí či celých fondů, které jsou aktuálně ohroženy fyzickou degradací, způsobenou například původním dlouhodobým nevhodným uložením (Obrazový archiv Etnografického oddělení NM) či fyzickou manipulací s velkoformátovým papírovým materiálem (plány a kresby ve fondu ZA ČAVU). Pro prezentační rozměr celého projektu se klíčovým cílem stalo jednak vytvoření veřejně dostupné dynamické mapové aplikace, která umožňuje vyhledávat a vizualizovat časoprostorově ukotvené informace o lidové architektuře a její dokumentaci. Hlavním výstupem projektu je veřejně dostupný webový portál (virtuální skansen), představující vybrané fenomény lidové architektury.⁵¹ V podobě plánů, kreseb a fotografií jsou na něm představeny hlavní rysy lidového stavitelství České republiky na cca 200 stavbách (obytných, hospodářských, technických aj., a to na základě deseti regionálních typů lidového domu v ČR stanovených a charakterizovaných Josefem Vařekou).⁵² Webová aplikace byla vytvořena za použití frameworku Django, jehož hlavním účelem je správa a editace zájmových objektů výběrové databáze, která je propojena s vizualizací přidruženého multimediálního obsahu.

Projekt VISKALIA tak v určitém smyslu navazuje na étos dokumentačně prezentačních aktivit konce 19. století, které propojovaly vědecké bádání s kultivací veřejného prostoru. Samozřejmě, což je ovšem nutno zdůraznit, při snaze vyhnout se jakékoliv nežádoucí nacionalizaci či nešťastné estetizaci venkovského stavitelství. Navazuje svým způsobem i na myšlenku uchovávání a prezentace lidových staveb formou muzeí v přírodě, avšak s novou virtuální dimenzí, která zároveň umožňuje na jednom místě prezentovat stavby z celého území ČR. Virtuální skansen tak svým způsobem doplňuje (zejména za situace, kdy současná muzeologie v přírodě tuto myšlenku v případě „opravdových“ muzeí v přírodě příliš nepreferuje) absenci centrálního muzea v přírodě pro celou ČR.

Rozhodujícím technologickým postupem, který vybudování virtuálního skansenu vůbec umožnil je přitom pokročilé prostorové modelování staveb ve virtuálním prostředí. To bylo na základě ikonografické dokumentace dosud prováděno především v oblasti slohové architektury. Projekt VISKALIA tyto dynamicky se rozvíjející technologické možnosti inovativně aplikoval na patnáct vybraných staveb/stavebních celků z venkovského prostředí a využil výjimečně dochovaná data v historické plánové, kresebné a fotografické dokumentaci lidové architektury pro vytvoření prostorových modelů. Modely, které vznikly na podkladu této dokumentace, mají virtuálně zastoupit stavební objekty v různých typech a oblastech lidového domu v českých zemích a díky kvalitní historické dokumentaci bylo možné realizovat i modelování staveb, které již nejsou fyzicky dochovány. Pro modelování byl používán program SketchUp, výsledek umožňuje virtuální prohlídku exteriérů i interiérů (černá kuchyně, interiér světnice s pecí a kachlovým sporákem, chlévy), pohledy na skladbu krovy nebo klenuté prostory. S použitím pokročilých zobrazovacích technik je možný například i pohled do stavby zespodu či pohled bez obvodových zdí. Historicky

50 Pro archivaci byly zvoleny standardy skenování v rozlišení 400 dpi ve formátu s bezztrátovou kompresí (TIFF).

51 <https://skansen.fsv.cvut.cz/> (přistoupeno 2022-11-19).

52 Josef VAŘEKA, *Typy a oblasti*.

zaměřené objekty jsou lokalizovány za pomoci GPS souřadnic a modely jsou tudíž zasaženy do přesné nivelity terénu s využitím dat DMR 5G. Vedle modelace na podkladě plánové a fotografické dokumentace byly v rámci projektu rovněž digitalizovány vybrané historické trojrozměrné modely, které vznikaly v souvislosti s Národopisnou výstavou československou. Podkladem k tomu byly detailní fotografické snímky původních modelů, které byly ve fotogrammetrickém programu Agisoft Metashape metodou obrazové korelace prostorově orientovány, vytvořeno tzv. mračno bodů a polygonový 3D model. Výsledný vektorový model je pak primárně určen k prezentačním účelům. Všechny vytvořené modely jsou spolu s dalšími informacemi prezentovány na webovém portálu VISKALIA.

Modely byly v rámci projektu vytvářeny na katedře geomatiky ČVUT, mj. i v rámci studentských kvalifikačních prací, přičemž k 3D prezentaci byly zvoleny např. objekt bývalého mlýna *čp. 60* v obci *Kundratice* (o. Semily, Liberecký kraj; ve hmotě dochován in situ), objekt bývalé rychty *čp. 22* ve *Zbečně* (o. Rakovník, Středočeský kraj; dochován in situ), dům usedlosti *čp. 7* v obci *Štáhlavice* (o. Plzeň-jih, Plzeňský kraj; do současnosti dochována hospodářská část, obytná patrně v jádru, přestavěna), usedlost *čp. 3* v obci *Vahlovice* (o. Strakonice, Jihočeský kraj; původní objekty v jádru dochovány), dnes již neexistující velmi zajímavý částečně roubený a zděný objekt rychty *čp. 2* ve *Zbožici* (o. Havlíčkův Brod, Kraj Vysočina), roubený dům *čp. 14* v obci *Petrovice* (o. Domažlice, Plzeňský kraj; objekt nedochován), usedlost s částečně roubeným a zděným hliněným domem se sýpkou *čp. 27* v obci *Náklo* (místní část Jáchymov, o. Olomouc, Olomoucký kraj; objekt nedochován) či roubený dům *čp. 102* v obci *Ostravice* (o. Frýdek-Místek, Moravskoslezský kraj; objekt nedochován).

Při tvorbě modelů se poměrně výrazně projeví některé základní výhody a limity nejmodernějších přístupů k dokumentaci, resp. prezentaci lidového stavitelství. Část z nich přitom již byla (či aktuálně je) diskutována v zahraniční odborné literatuře, nezřídka detailně specializované na problematiku tzv. heritage science, tedy aplikaci technických přístupů a metod při ochraně kulturního dědictví. Výhody jsou celkem evidentní a směřují především do sféry možného masového zpřístupnění a vysvětlení nejrůznějších aspektů tradičního stavitelství v uživatelsky přívětivé, dostupné a „levné“ podobě. Virtuální skansen – protože v našem případě prozatím nebylo využito možností rozšíření a virtuální reality – zatím nedokáže (technicky to ale již částečně možné je)⁵³ jednotlivé stavby zasadit do širších prostorových souvislostí, zprostředkovat vícesmyslové vnímání jednotlivých artefaktů atd. Zde je prezentace v prostředí skutečných muzeí v přírodě zcela nezastupitelná a nenahraditelná a je i v našem prostředí i nadále promyšlena na teoretické i veskrze praktické rovině.⁵⁴

Za největší problém na úrovni prezentace jednotlivých staveb – samozřejmě výhledově řešitelný dalším vývojem a zdokonalováním grafických, analytických a prezentačních SW nástrojů – můžeme považovat inherentní charakteristiky venkovského stavitelství. To je ze své podstaty nsvázané konvencemi, často založené na improvizaci, kreativní práci s různými materiály, technikami a technologiemi, dynamicky reaguje na konkrétní prostorové

53 María José MERCHÁN a kol., Good Practices in the Use of Augmented Reality for the Dissemination of Architectural Heritage of Rural Areas, *Applied Sciences* 11, 2021, č. článku 2055.

54 K aktuálnímu stavu naší „muzeologie v přírodě“ srov. Eva KUMINKOVÁ a kol, *Muzea v Přírodě. Jedinečná cesta muzejnictví*, Rožnov pod Radhoštěm 2019; Radek BRYOL a kol., *Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska*, Rožnov pod Radhoštěm 2020.

podmínky atd. Ve srovnání se slohovou architekturou – které jsou přizpůsobeny všechny existující SW – je lidová architektura, nadneseně řečeno „neskladná a neuchopitelná“ a vizualizace nejrůznějších nedokonalostí, zakřivení, v každodenním provozu akceptované a využívané degradace stavebních konstrukcí atd. je obtížné, ne-li nemožné a musí být realizováno se značnou mírou improvizace. Vizualizace venkovského stavitelství se v tomto smyslu zdá být náročnější i než podobně pojatá prezentace historických slohových staveb.

Počítačově vytvořené modely avšak lze ve virtuálním prostředí i za současné situace považovat za vysoce funkční jak z hledisek odborných, tak a zejména pro účely prezentační. Největší limitou (např. ve vztahu k hendikepovaným osobám) se jeví být převedení počítačových vizualizací do podoby trojrozměrných artefaktů. Zde je nutné otevřeně konstatovat, že kvalita a vypovídací hodnota více jak sto let starých modelů lidové architektury z papíru, dřeva a dalších přírodnin dalekosáhle přesahuje zejména současné možnosti 3D tisku.

Závěrem

Výše prezentované skutečnosti a rozborů týkající se jak obecného vývoje dokumentačně prezentačních aktivit vázaných k venkovskému stavitelství, tak konkrétní zkušenosti z projektu VISKALIA lze shrnout do několika hlavních tezí. Ty, nicméně, musíme stále chápat jako předběžné a pracovní závěry, neboť způsob vzniku a obsah řady historických dokumentačních fondů lidové architektury ještě čeká na svoje vyhodnocení. I za současného stavu poznání je ale možné konstatovat, že dokumentace a prezentace venkovského stavitelství probíhala na našem území od 19. století do současnosti ve 4 hlavních fázích, které se dílčím způsobem lišily ve svých cílech, dominantním oborovém zaměření a diskurzivní podstatě a v neposlední řadě i ve využívaných technických prostředcích a zdrojích dat. Jednotlivé fáze se samozřejmě částečně překrývaly, není je možné zcela přesně časově vymezit a i v jejich rámci probíhaly aktivity, které se příslušné „definici“ zcela či úplně vymykají. Za klíčové aspekty pro definování jednotlivých fází lze nicméně považovat především (a) míru profesionalizace dokumentačních aktivit (tj. zda jsou prováděny nadšenými amatéry či školenými profesionály – zde bez ohledu na konkrétní oborové zázemí); (b) míru systematickosti prováděné dokumentace (tj. zda se jedná o regionálně nebo/a metodicky víceméně nahodilé výzkumy vázané např. jen na individuální či institucionální badatelské preference či zda se v různé míře jednalo o koordinovanou, plošnou dokumentaci); (c) míru „komunikace s veřejností“ (tj., zda se jedná o dokumentaci prováděnou čistě pro vědecké/odborné nebo aplikované (památková péče) účely či zda je přítomen i podstatný aspekt prezentační, tj. zpřístupňování příslušných informací laické veřejnosti.

Nejmenší dynamika proměn charakterizovala v uplynulých cca 150 letech technické prostředky dokumentace, neboť fotografická (později filmová), kresebná a měřičská (plánová) dokumentace bez výraznějších proměn⁵⁵ vždy dominovala, a to bez ohledu na různé oborové zázemí výzkumníků, jejich formální školení, míru profesionalizace atd. Teprve po roce 2000 či až 2010 můžeme zaznamenat masivní nástup digital humanities a heritage science a s tím spojenou aplikaci moderních technik terénní dokumentace (např. laserové skenování) a zejména prezentace lidové architektury v prostředí nejrůznějších databází, mapových

⁵⁵ Výrazným posunem samozřejmě bylo propojení dokumentačních a interpretačních postupů do metodiky tzv. stavebně historických průzkumů.

portálů, prostřednictvím virtuálních 3D modelů a rozšířené reality.

S relativně malou dynamikou metod sběru dat je úzce provázána i samotná zkoumaná a využívaná pramenná základna. V prvních dvou fázích, kdy venkov českých zemí sice již procházel dramatickými procesy modernizace, bylo k dispozici ještě obrovské množství postupně mizejících autentických a funkčně plnohodnotných objektů in situ. Dokumentace se proto soustředovala výhradně na práci terénu, většinou v objektech plnicích své původní (obytné, hospodářské, sociokulturní) účely. Ve fázi třetí, samozřejmě především v důsledku radikálních proměn venkova po 2. světové válce či odsunu německojazyčného obyvatelstva, se možnosti terénního výzkumu výrazně, byť regionálně nerovnoměrně snižovaly. Dokumentace se tudíž mj. musela vyrovnávat se studiem staveb postupně modernizovaných, funkčně proměněných (např. adaptovaných k rekreaci), vyloženě devastovaných apod. Znamenalo to na jedné straně zúžení pramenné základny a možností pracovat s autentickým materiálem na straně druhé to vedlo k větší intenzitě využívání doplňkových (zejm. archivních) pramenů, rozšiřování zájmu o do té doby ignorované stavby z přelomu 19. a 20. století atd. Ve čtvrté, poslední, fázi je ztráta terénu samozřejmě ještě viditelnější i když rozhodně nikoliv absolutní. Význam historických pramenů, kam musíme zahrnout i veškerá data shromážděná ve třech fázích předchozích, nicméně v posledních desetiletích dramaticky narostl a s tím narostla i potřeba rozvoje nových metod jejich vědecké interpretace a prezentace veřejnosti.

Pokud jde o cíle příslušných aktivit, nelze nevidět, že pouze ve výše popsané fázi první a čtvrté – s odstupem cca 100 let – se systematicky počítalo právě se zmíněnou veřejnou prezentací vědeckých/odborných dat, která by byla přímo za tímto účelem i shromažďována. V případě první fáze stál v pozadí metodologický i společenský nacionalismus a snaha o povznesení národního společenství (na české i německé straně). V případě fáze současné můžeme uvažovat zejména o globálních proměnách v roli vědy a vědění směrem k tzv. třetí roli, tedy přímému společenskému působení a kultivaci společnosti. V českém prostředí a v rámci humanitních/sociálních věd zejména, ale to již přesahuje analytické rámce tohoto textu, lze v posledním desetiletí – a to i přímo při výzkumu lidové kultury nebo historických staveb – mluvit i o nezanedbatelném vlivu mechanismů financování a organizace vědy. Celá řada výzkumných projektů, projekt VISKALIA nevyjímaje, totiž byla a je financována z programů MK ČR NAKI, které přímo počítají z tzv. aplikovanou podobou výstupů. A jednoduše řečeno, dokumentaci lidové architektury bez úzce navázané až dominující prezentace nelze v projektech NAKI sensu stricto vůbec realizovat.

Sledujeme-li teoreticko-metodologické, konceptuální a oborové zázemí dokumentace a prezentace lidové architektury od konce 19. století je nutno poukázat na dva klíčové aspekty. Již v ve druhé vývojové fázi došlo k postupné divergenci přístupů národopisných/etnologických na straně jedné a uměnovědných/architektonicko-historických/památkářských na straně druhé.⁵⁶ Národopisné výzkumy, vč. relativně rozsáhlých avšak jen zdánlivě plošných výzkumů etnokartografických, se na našem území vždy vyznačovaly menší mírou formalizace, komplexnosti a geografické úplnosti. Charakterizovala je však výrazně

⁵⁶ Pro zjednodušení výkladu zde ovšem pomíjíme značně konfušní a přitom časté situace, kdy dokumentační aktivity výzkumně designované národopisci prováděli např. architekti či pracovníci památkové péče a naopak. Výrazné bylo vždy i zastoupení studentů, opět schopných relativně snadno přepínat mezi různými oborově jinak striktně vymezenými přístupy.

větší senzitivita k ekonomickým, sociálním a kulturním či dokonce duchovním aspektům budování staveb a života v nich a výrazně větší detailnost a hloubka prováděných analýz souvisejících aspektů, tj. nesoustřeďovaly se na pouhou fyzickou podstatu staveb. Zároveň, což je možná ještě důležitější, šlo o výzkumy ze své podstaty sice ve weberovském smyslu vztažené k hodnotám ale nehodnotící.

Přístupy uměnovědné, nejsilněji se projevující v institucionalizované památkové péči, naproti tomu, což bylo zvláště patrné v pozdní druhé a především třetí a čtvrté vývojové fázi dokumentačních aktivit, relativně rychle dospěly k realizaci plošných, promyšlených a metodicky jednotných „soutisových“ výzkumů. Dělo se tak – narozdíl od často krátkodechých, individuálních iniciativ národopisných – pod křídly silných institucí a s vynikajícími výsledky, avšak z pohledu dnešních teorií výzkumu kulturního dědictví za cenu prosazování striktně hierarchického a hodnotícího expertního diskurzu vědění, jednoho z doslova klasických příkladů aplikace tzv. *Authoried Heritage Discourse*⁵⁷ na našem území. Ten byl a je zaměřen na hledání tzv. památkových hodnot staveb, tedy na hodnocení objektů či jejich souborů z čistě formálního (oborově samozřejmě zcela relevantního a pochopitelného i když mnohdy přiznávavě proměnlivého a subjektivního) hlediska. Klíčovou konstruovanou hodnotou přitom je především historicita, tedy stáří, „kvalita“ a „autenticita“ dochovaných urbanistických, stavebních a konstrukčních detailů nebo celků. Aplikace těchto přístupů, až na výjimky vedla, již od doby Zdeňka Wirtha, ke stále silnějšímu, a i aktuálně výraznému vzdalování oborových přístupů, kterou lze dobře dokumentovat např. na polemice o díle Václava Mencla.⁵⁸ Patrně první, zcela zdrcující a na problémy uměnovědné interpretace lidové architektury upozorňující recenze Menclova díla z pera Jaroslava Kramaříka⁵⁹ vyšla již v roce 1957. V roce 1983 publikoval Josef Vařeka⁶⁰ hned několik textů, včetně patnáctistránkové polemické stati, upozorňující na fundamentální nesoulad Menclovy Lidové architektury v Československu takřka se vším, co o vývoji tradičního stavitelství v posledním století etnologové zjistili, aniž by to „z druhé strany“ (jakkoliv samozřejmě již nikoliv zesnulým autorem), bylo reflektováno. Pozdější zásadné „objevení“ významu historické plánové dokumentace pro poznání dějin venkovského stavitelství Jiřím Škabradou a Martinem Ebelem⁶¹ v devadesátých letech 20. století, které silně ovlivnilo a ovlivňuje výše definovanou čtvrtou fázi dokumentačně-prezentačních aktivit u nás, sice v etnologickém prostředí našlo odezvu, avšak stejně průlomové sociálně-historické a environmentalistické impulzy děl etnologa Jiřího Langer⁶² ze stejné doby zůstávají mimo etnologický diskurz téměř neznámý. To je samozřejmě velká škoda, protože každý etnolog musí přiznat, že ty nejvyšší dokumentační soubory druhé poloviny 20. století nepochybně

57 Laurajane SMITH, *Uses of Heritage*, London 2006.

58 Václav MENCL, *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980.

59 Jaroslav KRAMAŘÍK, V. Mencl: Původ obytného domu domažlických Chodů, *Český lid* 44, 1957, s. 32–33.

60 Josef VAŘEKA, Václav Mencl: Lidová architektura v Československu, *Český lid* 60, 1983, s. 118; Týž, Lidová architektura v Československu, *Národopisné aktuality* 20, 1983, s. 1–15.

61 Martin EBEL – Jiří ŠKABRADA, Původní plánová dokumentace lidové architektury, *Zprávy památkové péče* LV, 1995, s. 100–104, Týž, *Původní plánová dokumentace lidové architektury*, Praha 1996.

62 Jiří LANGER, *Co mohou prozradit lidové stavby*, Rožnov pod Radhoštěm 1997; Týž, Úloha síně v polygenezi obydlí ve střední Evropě, *Ethnologia Europae Centralis* 4, 1999, s. 29–38; Jiří LANGER – Helena BOČKOVÁ, *Obydli v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu*, Ostrava 2010.

vznikly zásluhou architektů a uměnovědců (Petr Dostál, Antonín Kurial, Otakar Mácel, Václav Mencl, Jiří Škabrada, Ladislav Štěpánek, Jaroslav Vajdiš a mnozí další). Jejich komplexnost a validita by však mohla být dalekosáhle větší při respektu k méně soustavným dokumentačním ale především interpretačně hlubokým poznatkům etnologickým (Václav Frolec, Jiří Langer, Vilém Pražák, Lubomír Procházka, Miroslav Válka, Josef Vařeka).

Pro případnou a velmi potřebnou pátou fázi dokumentace a prezentace venkovského stavitelství v ČR tedy lze stanovit hned několik výzev, úkolů či přání. Ideálním, avšak organizačně a finančně nesmírně nákladným by se jevílo propojení všech značně fragmentarizovaných institucionálních a mezinstitutionálních portálů a informačních databází do jednotného, veřejně a zdarma přístupného a dlouhodobě udržitelného datového uzlu, do kterého by se průběžně vkládaly další doposud nezpracované soubory historické i nově pořizované dokumentace. Na takový datový hub by se pak mohla vázat systematická prezentace lidové architektury využívající nejmodernějších, avšak bez dostatku empirického materiálu bezzubých technologických možností. Terénní dokumentace, archivní výzkum atd. vč. realizace skutečně společných a vyvážených projektů by pak měl probíhat za pokud možno užší spolupráce a vzájemného respektu uměnovědců/památkářů na straně jedné a etnologů, antropologů a dalších specialistů na straně druhé. Takovou vizi nelze jistě považovat za snadno realizovatelnou, ale určitě také ne za zcela nemožnou.